

ין צורך לרפרף במזון מפרותי

אין טעם לשאול שאלות. בשירים כתוב הכל מתחשק לבוא אל לאה גולדברג ולומר: הנה, אני מכירה אותך מזמן. את דרך חיך, את מחשבותיך, את שמותיך ואת צערך. אסביר לך בדייק:

N

נולדה בליטא; אחרת לא היית מעבדת את שיר הנערה ושיר ברבליבית ושיר הלענה מליטאית, כי זו שפה שאיש אינו לומד אותה, אם לא נולד בה. ומה עוד? בלית את ילדותך בצפון, כי זכרון יערות ונהרות ושלגים בשירי „מכתי הישן“ ונסעת הרבה בעולם, כי דובר בשירים על ברלין ועל איטליה ועל קוסטהאגן ועל נורבגיה. והיית הרבה לבדך, אהבת והתאכזבת. הנה, הכל כתוב בשירים.

אבל, זה ילדותי. חייבת אני לדעת: שירה אינה אוטוביוגרפיה. ושמה כן? נשאל את בעלת השיר. „ברור, שיש יסוד אוטוביוגרפי בכל שירה. אך מה יורע אדם שאינו כותב על האלמנטים מהם מורכבת שירה, על המעבדה הפנימית של משורר? אולי יש בשיר זכרונות מאורע שאירע לפני צעדים שנה מעורבב עם מה שקרה רק אחמול. או לא היה אלא בדמיון. אין השירה מוסרת עובדות, אי אפשר לעשות ריקונסטרוקציה של עובדות על-פי שיר. הרברים אינם פשוטים כל כך — משורר ראה נערה, התאהב, ישב וכתב שיר“.

אני יורד לראות מונצי
 על ימים קהועות

אין איש שיאמר קדיש. כפי שטענתי, כל התשובות בשיריה.

בדרך שלי

ה קרה לבעלת הארמונו? מחוה של לאה גולדברג. שהוצג ב-1955 ב"קאמרי"? שיריה אותו ברדיו ברן, עם אסילה הרביג; סיפור לי שהיה סוצלח מאד. והציגו אותו באירלנד, ושם נכשל. איני יודעת אם היה זה הביצוע ואולי אין זה נושא שאימר משוה לאירים. ראיתי זאת בשנת 1951 בלונדון. הלכתי לשמוע את הקונסול של מנזר. הקהל התלהב מה שירה. אבל הנושא - פליטים, בירוקרטיה, פחד בפני שואה - לא אמר להם הרבה. והציגו את בעלת הארמון בקונסטאנץ עם בידאנוא, זה על גבול שוויי צריה. אבל בשטח גרמניה. החילה היסטוריה אבל כתבו לי שהבמאי בעצמו ישב במחנות. היו להצגה הרבה הדים. קיבלתי הרבה מכתבים. אגב, ההצגה בקונסטאנץ החזירה אלי הכרה. שלא ראיתי איתה יותר משלושים שנה. היא כתבה או להתרגם שלי. מכתב זהיר מאד. אם המחברת זו כאמת איתה לאה גולדברג, עמה למדה בברלין. עניתי לה גם אני מכתב זהיר מאד, שכן, זאת אני; ואז קיבלתי מכתב נפלא. ממנה ומבעלה, שניהם אנשים מיוחדים במינם, שלא נסחפו עם הזרם. בעצם, תמיד בטחתי בה. הם הזמינו אותי לגרמניה. אבל כתבו לי שיבינו אם לא ארצה לבוא. הייתי נחנקת שם, לראות את כל האנשים האלה ולהשיב מה עשו במלחמה. כשהייתי לפני שנתיים באמסטרדם. היא באה במיוחד לראות אותי. כאילו לא נפרדנו. והשנה בילינו יחד שלושה ימים בשווייץ. נפלאים. הייתי שם בקונגרס.

אפשר לחשוב, אין השירה נחה לקונגרסים וועידות בינלאומיות. פעם היה ככה. אך בימינו נפגשים משוררים בכינוסים בין-לאומיים בדיוק כמו ריפאי אף, אוזון וגרין או שחמטאים. ואנשי ספרות לא אחרת. השנה היה זה קונגרס לספרות השייאתית. זה נותן קונגרס כזה? חייך: לא. הרבה מחליפים דעות עם קולאגים, אבל הייתה הרצאה אחת. שרק בשבילה היה כדאי לבוא, של פרופסור קאחולי זקן ממינכן. במלחמה הפכו הקאחולים את צורם. אבל הוא היה תמיד פנימיסט. הרצאה נפלאה על, הלאומי והבינלאומי ביצירות דנסה. דנטה שלה. בעניינינו לפחות.

נגד לאה גולדברג אינך יכול לצאת בכל תוחת.

מתוך אהבה לספרות אמרה לאה. לרוב אהבה מאושרת, לפעמים אהבה אומללת. תלמידי החוג נפגשים פעם בשבוע לסמינריון בביתה של לאה גולדברג. האווירה כאן געימה יותר וכל הספרים הדרושים מצויים מתחת ליד ואפשר לדבר בניחותא. (צריך להיות טוב. לשבת כאן בהודו השקט ולדבר על ספרות, ערב שלם. רק מאין לוקחים את הזמן?)

ואחרי כך ישנם התלמידים ללימודי יסוד, הרבים, שטרם החליטו מהי להם הספרות. לחלק מן הבנות - דרך לנשואים, מנחשת אני. לא מוסיף ללמוד קצת ספרות לפני החתונה. אולי, צוחקת לאה. בברלין קראו דוקא למשפטים פקולטה לכלות.

עצם, לשם מה זה טוב - ספרות? שאלה אני (אינו מין שאלה? קצת יותר רמה, הגברת בונדו). ללמוד ספרות, כמו ללמוד פילוסופיה. אין לכך שום תכלית. בני-אדם מעוניינים לדעת, דווקא עתה יש תלמידים רבים לפילוסופיה. סימן שמשוה מטרד את הדור הצעיר, מהשנים תשובות לשאלותיהם. אם הם מקבלים אותן, זה כבר עניין אחר. אבל, יש החושבים אחרת. שאלתי אחד מתלמידי, למה בחר דווקא בספרות השוואתית. אמר לי: החלטתי שזה הדבר השימושי ביותר. לכי ודעי.

צחקו כזה קטן, גניב (אם אכתוב כצחקו של נצרה יגידו שאני מתנפלת). ואצלך, כשהיית ילדה, מה רצית להיות? תמיד רציתי לכתוב. עוד בהיות ילדה קטנה כתבתי שירים ברוסית ובגרמנית היה ברור לי ולהורים (אני מבית כזה, שהיו בו תמיד יחס והבנה לספרות) שזה תחום ההתעניינות שלי. אבל תמיד ידעתי, שירה אינה פרנסה. למדתי פילולוגיה שמית והיסטוריה בארץ גיברסטיאט ברלין ובין ההתכוננות להיות מורה. גם הייתי מורה בגימנסיה עברית. אצלנו בליסא, אבל רק לזמן קצר, אחרי שסיימתי בכון ולפני שעליתי ארצה. בשלושים ושלוש. הייתי או בת עשרים ושתים והתלמיד המבוגר שלי היה בן עשרים ואחת.

האם את מתגעגעת לליסא? חלהלה עוברת בגוף הדק. לא, בכלל לא. אף פעם לא רציתי להישאר שם. רק לטבע אני מתגעגעת. ליערות ולנהרות. לכן אני אוהבת את שבדיה. שם הטבע דומה מאד אבל יפה יותר. אבל לאויריה של קובנה? לעולם לא! נכון, עכשיו יותר.

אבל אנחנו, כילדים הקוראים סיפור הרפתקה, הפנים להתאמן. כי כך בדיוק אירעו הדברים, כמו שכתוב בספר. ואם כתוב: אל תנסה ללכת עם הדור, הדור אינו רוצה שתלך עם מדור. הדור הלך לכקיס אחר - האם את האומרת זאת? לא להתקרב לדור הצעיר? ושוב, הפירוש אינו נכון: לא ככה. אומרת לאה גולדברג. רצייתי לומר, שלמשורר אסור ללכת בעקבות האופנה רק משום שזו אופנה. יש לי דרך ביטוי משלי ואם היא משתנה, אין היא משתנה בגלל המודעה.

אם כך, אומרת אני לעצמי. נעזוב את גסיונות הפרשנות. נשחה קפה ונאכל עוגה פריכה מעשה ידי אמא הקוראה, אמא כזו רוסיה, אמא על פי מתכונת ישנה, דואגת וטורחת. ונתחיל לדבר כפי שמדברים בחברה. על מה? על מזג האוויר, למשל. חמטק היום בירושלים, הנה, מצאנו נושא. ירושלים מול תל-אביב. נכת. אהבתי את תל-אביב, עשרים שנה גרנו שם, בקרבת הים. או זה היה עוד קצה העולם (אנחנו יודעים, אימרת הקוראה, לפי ידידי מרחוב ארנון). רחוק מן העיר. ועכשו השתנתה תל-אביב. איני אוהבת את רחוב דיונוף וכל ההווי סביבו, ומלכד דיונוף תל-אביב פרוכיביציאלית בדיוק ככל עיר אחרת. חמש שנותי האחרונות בתל-אביב היו מיותרות בשבילי. יכולתי לעבור כבר אז והיה לי כאן טוב יותר.

אין אל מה לחזור

אין אל מה לחזור? (אינו מין שאלה? קצת יותר רמה, הגברת בונדו). ללמוד ספרות, כמו ללמוד פילוסופיה. אין לכך שום תכלית. בני-אדם מעוניינים לדעת, דווקא עתה יש תלמידים רבים לפילוסופיה. סימן שמשוה מטרד את הדור הצעיר, מהשנים תשובות לשאלותיהם. אם הם מקבלים אותן, זה כבר עניין אחר. אבל, יש החושבים אחרת. שאלתי אחד מתלמידי, למה בחר דווקא בספרות השוואתית. אמר לי: החלטתי שזה הדבר השימושי ביותר. לכי ודעי.

האם את מתגעגעת לליסא? חלהלה עוברת בגוף הדק. לא, בכלל לא. אף פעם לא רציתי להישאר שם. רק לטבע אני מתגעגעת. ליערות ולנהרות. לכן אני אוהבת את שבדיה. שם הטבע דומה מאד אבל יפה יותר. אבל לאויריה של קובנה? לעולם לא! נכון, עכשיו יותר.

היכן נעצרנו בשיחה? בדרך מתל-אביב לירושלים. לא, מירושלים לתל-אביב. שם אני מגיעה עכשיו רק לעתים רחוקות, על-פירוב להרצאות, כשאין ברירה. הרצאות - זאת מכת מדינה. ואני חשבת שאם אוהבת להרצות? ללמד כן, להרצות בפני תלמידים, אבל מיל קהל גדול אני מתרגשת. (הרי לך, פרופסור, הנה מרצה באוניברסיטה, משוררת, מתרגמת, הרי לך, הנה אחרים מתרגשים). אבל ברע שאני מתחילה לדבר גם עובר (כאן ההכרל הקטן). אני שונאת הרצאות בודדות, דבר מקרי וחסר המשך. איני מרצה על-פי רשימות, רק ציטטות אני וושמת, ולפעמים ראשי פרקים.

בהרצאות כבשיחה, הקול המיוחד שיש להתרגל אליו, הקצב המהיר של מחשבות ומלים, כאילו חששה לאה גולדברג, כי לא תספיק לה העת לומר כל אשר ברצונה והרי יש לה הרבה לומר בנושאים הקרובים ללבה. כי למדה וקראה והקרה הרבה. יש תלמידים באוניברסיטה, המתלוננים על מהירות הדיבור, אך לא היה עדי איש שיאמר, משעמם בהרצאתה. וזה, אצל הסטודנטים הביקורתיים, הוא מיטג רציני מאד.

התלמידים אצל פרופ' גולדברג מתחלקים לשני סוגים: הסטודנטים של ה, כלומר תלמידי החוג לספרות השוואתית שכבר יודעים ספרות (תואר ב. א. וידיעת שתי שפות אירופאיות הכרחיים) שבאים ללמוד, לרוב, ללא תכלית חמריה, בלי שאיש יתבע מהם ללמד.

המוררת כמרצה. באוניברסיטה

אין איש שיאמר קדיש. כפי שטענתי, כל התשובות בשיריה.

המרצה ותלמידיה

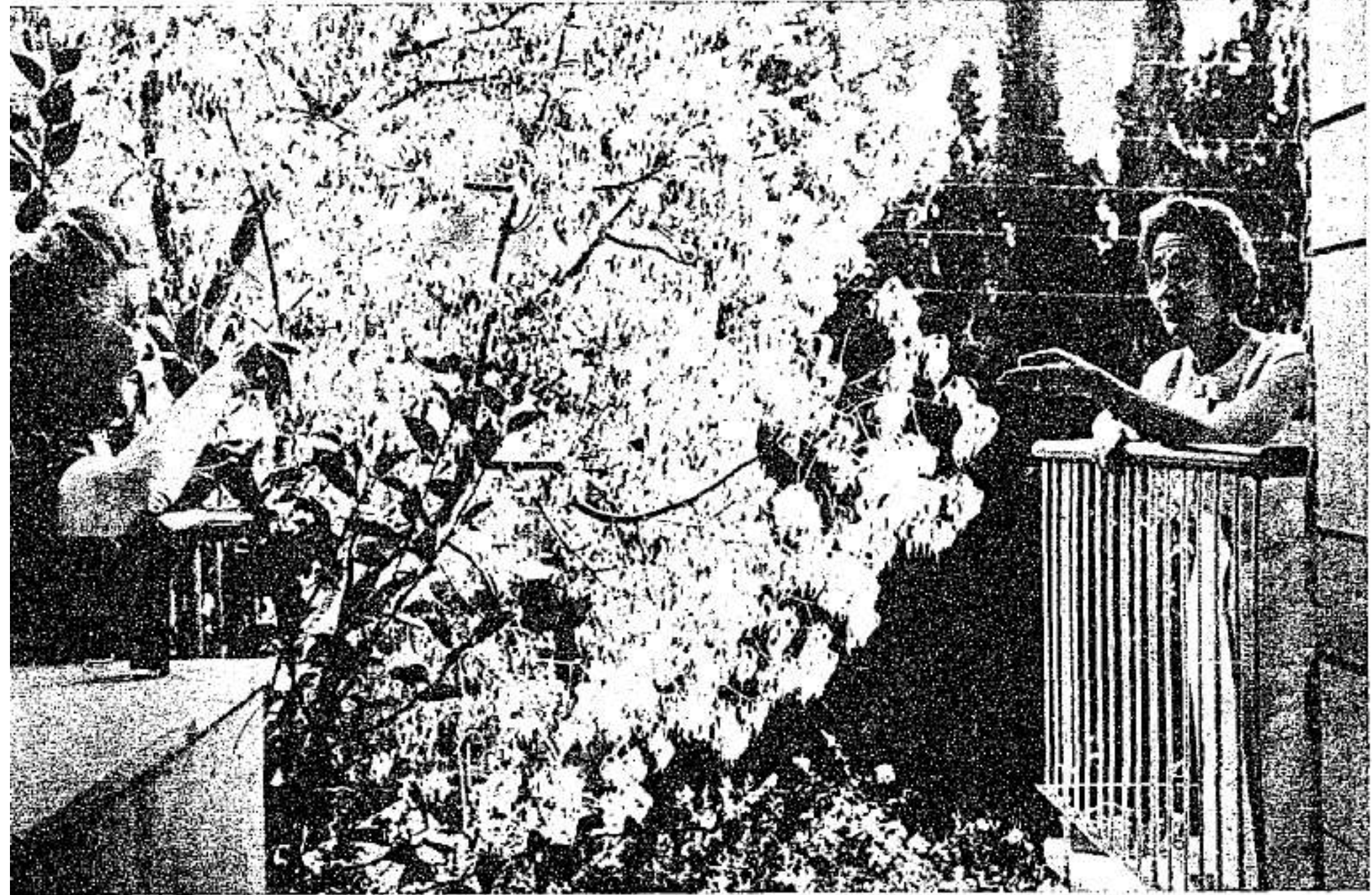
אין איש שיאמר קדיש. כפי שטענתי, כל התשובות בשיריה.

אין איש שיאמר קדיש. כפי שטענתי, כל התשובות בשיריה.

אין איש שיאמר קדיש. כפי שטענתי, כל התשובות בשיריה.

אין איש שיאמר קדיש. כפי שטענתי, כל התשובות בשיריה.

אין איש שיאמר קדיש. כפי שטענתי, כל התשובות בשיריה.

בבית ירושלמי שקט - הרבה ספרים, שולחן כתיבה, חוגי ערב לתלמידים ואמא אוהבת.

ממרחק זמן, אני יודעת מה היתה יתדות ליסא. אני יודעת מה נתן לי החינוך העברי שם. אבל היתה זו עיר זעיר-בורגנית, פרוכיביציאלית. בשבת הלכו הגבירות לטייל באותו רחוב, כולן באותם מעילי פרווה, אותם כובעים. הייתי נחנקת שם. הליטאים כאן כועסים עלי כאשר אני אומרת דברים כאלה. (השנים לאחר מלחמת העולם הראי שונה? הן כמו קושטאר (סיוט) בשבילי. אבא היה מספק בחברת ביטוח בשלושה מחוזות, בזמן המלחמה עברנו לרוסיה. דרך אגב, קראתי עכשיו בזכרונות של אלכסנדר וארט שאביו עבד באותה חברה. אחרי המלחמה הכל הלך, הכל סקע, הכל בוטל. להישאר שם היה בשבילי סיוט.) ואני, מפשה, מתגעגעת כל הזמן לפראג, אבל פראג זה משוה אחר, משיבה לאה. פראג היא אחת הערים היפות בעולם. נו טוב, כיצד לא לחבב מישהו שאומר לי דברים כאלה?

האם חזרה לליסא מאז שעזבה אותה בשנת 1935? לא, ואין לי כל רצון לחזור. אין אל מה לחזור. הרי כתיב בשיריה הקיטנות שלי. בספרה מאהרון של לאה גולדברג, עם הלילה הזה (שהיה בעצם תירוץ לכתבה זו, שמומן רציני בה): שם אפילו אין בית כפרות, שם אפילו אין מה לראות, שם אפילו היום

המראיין הכבדים. היא נראית שבירה מכדי שהרצה לירות בה שאלות קשות או מסרידות. לא שאין היא יודעת לצמוד על שלה, היא תשיב לעניין ובלי להתחמק, אך אישם בעיניים החומות הנבונות יש מין עצבות שאין אותה חפץ להוסיף עליה. אכן, ננסה לשאול בעדינות.

טענו נגדך, שאת כותבת רק שירה אישית. מה, זאת שירה אישית? אין שום קריטריון לגבי אדם כותב. הוא כותב את אשר צריך להיכתב. תגובות על חיינו פנימיות שחוזרות בכל תקופה. הדברים תקי פים, אבל בקול מהדהדים עלבון וצער. אם הייתי רוצה - בסכניקה אני שולטת - הייתי יכולה לכתוב חמישה קילומטרים של שיר כל יום. אני כותבת רק את אשר אני מוכרחה לכתוב. ואם אמרים דברים אישיים, הם אינם אישיים כל כך. עניינו הפרטי של האדם הוא עניינו הכללי של האדם. כותבתי גם על מלחמה, גם על חורבן, בדרך שלי. כנגד ארבעה בנים. אפילו אומרים עלי: היא כותבת רק שירי אהבה. אין זה נכון ואף אם היה זה נכון, אני מכירה משוררים גדולים שכתבו רק דברים כאלה. סאטפו, למשל, להבדיל.

המוררת כמרצה. באוניברסיטה

יש בי מין פחד גדול בפני הביוקראטיה. בפני פקידות. כמה שאני מבינה לרוחו של קמקא!

בחדר הכניסה, ליד הטלפון המתמרד כיסוי קיר צבעוני מבד יוטה, עם חיות ומלים רקומות ביר ילדים. „אלה אילוסטרציות למה עושות האיילית בלילות“ ששלחו לי ילדי אחד הקיבוצים. כל כך שמחתי. האם את יודעת, שקיימת ורסיה משופרת של שירך? שואלת אני. זה נקרא „מה עושות הדיילות בלילות“. אני כבר מתארת לעצמי — צוחקת לאה — זה לא לילדים.

למה אינך כותבת עוד לילדים? בעיקר מפני שהידידים הקטנים שלי, שלמענם כתבתי, גדלו בינתיים ואינם קוראים עוד ספרי ילדים, כבר גכנסו לבית-ספר תיכון, אולי כשיהיה לי שוב בוי-פראג קטן, כמו גדי, בנו של ט. כרמי. ילדים הם קוראים מצויינים, מאמינים, תמיד רוצים לדעת אם מה שכתוב בספר קרה באמת באמת, אסור שאנשים חסרי הנמור יכתבו ספרי ילדים. (נכון, נכון, רק מה יעשו רוב סופרי הילדים בימינו? אדם צריך להיות ממשח).

עוד סיגוריה, עוד תנועת ידים מהירה, תאם את מתגעגעת לימי ילדות, לנעורים? „לילדות לא, עברו עלינו זמנים קשים, ובוודאי שלא לנעורים, זה גיל איום, גיל שבע-עשרה, שמונה-עשרה, נדמה, שמפסידים את החיים, זמן יפה, כאשר מצאתי את עצמי, פתח או יותר, וידעתי איך רוצה אני להיות, זה היה גיל השלושים, אבל גם זה עבר.“

מה עם אהבית העבר, הרגומים, תיאטרון? „תרגמתי כליכך הרבה, פשוט נמאס עלי. (אפשר להבין לקרוא „מלחמה ושלום“ צריכים אורח-רוח או רגליים שביר רות, ועוד לתרגם?) ותיאטרון? הרי הייתי מבקרת תיאטרון וגם עורכת „הבמה“, במשך עשרים שנה הלכתי לכל פרטיירה וגם זה נמאס לי, עכשיו אני מתענינת בתיאטרון בכלל, מלבד להקת הסטודנטים של האוניברסיטה, אולי כשיבנו תיאטרון בירושלים, אלך שוב.“

ומה בדבר קינצרטים? „אינני מוסיקאלית במיוחד, יש לנו כרטיסי-מנוי אחד, לרוב הולכת אמה, או שאין זה נוח לי נדיק באותו ערב או שיש תכנית שאינה מעניינת אותי, אין לי איזן טובה ביותר, אבל אני אוהבת מוסיקה עתיקה ואת באך וכמה מהמודרנים, הקונצ'רטו לכינור לאלבן ברג, למשל.“

ובאמנות? גותיקה? (זו הקוראה שוב מפרשת). „גם כן, אבל יותר מגותיקה את האמנות הרומאית, את תקופת הרנסאנס המוקדמת, דנטה ופטרארקה בשירה ואת ג'וטו בציור, אמנות איטלקית ופלאמית, יש בה מין שלמות-עולם.“

דנטה, פטרארקה, רנסאנס, באך, ברג, עם טעם כזה, עם ידיעות כאלה, קשה לאדם לבנות הוג חברים, אולי בירושלים קל יותר מאשר בתל-אביב. „זה הדבר הגדול בארץ, שאתה יכול לבחור לך את ידידיך על-פי טעמך, שאין הסביבה כופה עליך את החברה, יש לי הוג ידידים מכל הגילים, גדולים ממני בשנים וצעירים ממני, וידידים רבים היו לי והם כבר אינם.“

כלפי בני הדור שלנו או הקרוב ביותר, כאשר עובר הזמן אין עוד „התנגדות“, יש שנשכחו ויש שזוהרו, ואיש — מכל מגמה כפרוחית שתרצי — לא יבוא בטענות אל פטרארקה או רמבו למה כתב כך ולא אחרת, אינני מדברת על עצמי, „הנצח“ הקטן שנכון לנו, המישים שנה, מאה שנה — מי יודע אותו מראש ומי יאמר אם נשאר אנוחנו או לא נשאר.“

הידידים הקטנים

טלפון צלצל בינתיים הצי תריסר פעמים, צלצל והשתק, צלצל והשתק, „הטלפון לא בסדר“, אומרת לאה, וגם אמא גולדברג אומרת משהו ברוסית בגנות הטלפון, „הייתי כבר פעם בדואר, אך איני טובה בסידור צינינים במשרדים.“

„עוד כנערה ידעתי שברצוני להיות משוררת.“

לאה גולדברג

הביקורת המרגיזה

משוררות תמיד קשה יותר, כמו לנהגות, מה שלא יעשו, תמיד יאמרו הגברים בעליזות: נו טוב, אשה, האם את פונה בשיריך לנשים? (זה סחודן של סופרות, שמא יפסקו: לנשים היא כותבת), „אינני פונה לאף אחד, לא לאשה ולא לגבר, מה שמוצא מי בשירתי, זה ענייני, אני מקבלת מכתבים רבים, מגברים ומנשים, ברור, יש תמיד נערות כנטימנטליות, המחפשות ראי לאהבתן, אני חושבת שקוראים אותי בכל אופן, אין לי טענות, מוקדם ומאוחר יצא עכשיו במהדורה שלישית, שמונת אלפים טפסים, בשביל שירה זה לא רע, נכון? באמת, היה לי הרבה מזל עם הקוראים, ואשר לביקורת — יש להם מתכונת מסוימת ולי יש גוסה כתיבה משלי.“

האם מכאיבה לך הביקורת? (מה עם השאלות שלך היום? האם שמעת על מישהו שנהנה מביקורת, קרי ביקורת שלילית?) „לא הייתי אומרת מכאיבה, אבל מרגיזה, ואין זה אמור רק לגבי ביקורת שלילית, ביקורת חיובית יכולה להיות מרגיזה באותה מידה, אם היא כתובה על-ידי מישהו שאינו מבין, בהתפעלות של עגל, בטפשות, והיא מרגיזה, כשהיא כתובה באופן גבזי, מתוך חשבונות אישיים, אבל בהחשבון“ כזה ביחס אלי ותקלתי רק פעמיים במשך כל חיי הספרותיים, אינני נוהגת ליחס דעות שליליות עלי לטינה אישית, בעצמי עסקתי בביקורת ואני יודעת שהמבוקרים נוהגים לראות „חשבון אישי ונבוה“ לעתים קרובות במקום שאיננו.“

„המבוקרים הצעירים שלנו כותבים בנוסח הביקורת האמריקאית, הרבה מלים לועזיות, אמביוואלנטי ולאטנטי, אפשר לטשטש כל דבר במלים כאלה, כאים כבר עם תיזה מסוימת, כמו שאומר מנס ברוד: הוא נכנס לחנות הברים והדוגמה כבר בראשו.“ (זו הצרה של כולם הקשורים לביקורת: סופרים, משוררים, מחברים, שחקנים, מתריעים כנגדה, בזים לה, לעתים בצדק, ובכל זאת נפגעים).“

מה היחס שלך לשירים מוזמנים עברו? „כאשר אני מכינה ספר, הדבר הקובע אינו מה שאני מותירה, אלא כמה אני זורקת לסל, לפעמים, מאוחר יותר, מצטערים על שלא זורקים מספיק (צחוק המבקש סליחה), ברור, שעכשיו לא הייתי מוכנה להדפיס את הכל שכתבתי, מוקדם ומאוחר זה המבחר, בדרך כלל אני נותנת לשיר לנח, לראות אם הוא בסדר, הנה, כשהייתי לאח, רונה בפאריס כתבתי המישה שירים, הנחתי אותם במגירה וכעבור חודשיים קראתי שוב, הם היו איומים.“

„אדם בגילי יודע את גבולותיו, אין לי טענות לאלה ששירי אינם לפי רוחם, אבל ההתנגדות הגדולה היא תמיד“